

Diplomatika

K ő f a l v i T a m á s

A diplomatika a történelem jelentős részében meghatározónak tekinthető forráscsoporttal, az oklevelekkel foglalkozik, ezért magyarul oklevéltannak is nevezzük. Ez az egyik legkorábban kialakult történeti segédtudomány, amely ugyanakkor több másik segédtudomány szülőjének is tekinthető. Az oklevelek jogbiztosító szándékkal készültek, szigorú formai és tartalmi előírások által meghatározott iratok. Mivel az oklevéladás a középkorban élte fénykorát, ezért az oklevéltan is elsősorban ehhez a korszakhoz kötődik. Az oklevéltan vizsgálódása azonban nemcsak az oklevelekre, hanem azok kiadására, az oklevéladás és az oklevéladó szervek történetére, illetve azon iratokra is kiterjed, amelyek jogi tartalommal nem rendelkeznek. Az oklevéltan kezdetben komplex módon vizsgálta a középkori iratanyagot, később azonban egyéb segédtudományok váltak ki belőle, mint például a pecséttan, az íráshordozóval foglalkozó papirologia, valamint az írásképet vizsgáló paleográfia. Természetesen ezek a segédtudományok azután kiterjesztették vizsgálódásuk tárgyát az ókor, illetve az újabb korok időszakára is.

Az oklevéltan megalapítójának Jean Mabillon, 17. században élt francia szerzetes tekinthető, aki a témában *De re diplomatika* címen az első összefoglaló művet kiadta. Ugyanakkor fontos tudni, hogy az oklevelek vizsgálata egyidős az oklevéladással, hiszen az oklevelekkel kapcsolatos legfontosabb kérdés, vagyis hitelességük vizsgálata már a középkorban is kiemelt

Jean Mabillon

Az oklevelek formulás részeinek nevezzük a kötelezően előírt és közel állandó, illetve csak lassan változó szóhasználattal kifejezett tartalmakat. A mai jogi tartalmú iratok (pl. adásvételi vagy hitelszerződés) is tartalmaznak formulás részeket.

szerepet kapott. A hitelesség kérdése főként azokban az esetekben vetődött fel élesen, amikor az oklevél valamilyen jogot (pl. tulajdonjog, kiváltság stb.) biztosított. Nagy, központi nyilvántartások híján a jogok igazolásának egyetlen módja az oklevelek bemutatása volt, ezért egyrészt igyekeztek nagyon vigyázni rájuk, másrészt pedig természetesen hamisították is azokat. Az oklevelek hitelességének és ebből adódó forrásértékének megállapítása ma a diplomatika egyik legfontosabb feladata. Az oklevelek hitelességét azok formai és tartalmi jegyeinek vizsgálatával lehet meghatározni. A hitelesség biztosításáért már az oklevéladó szervek is sokat tettek. Az egyik legáltalánosabb hitelesítő eszköz a pecsét volt, amely eltérő fizikai formában ugyan, de mind a mai napig meghatározó maradt e téren. Az írástudatlanság miatt az aláírás sokáig nem játszott jelentős szerepet.

Az oklevelek hitelesítésének egyik legkorábbi formája az úgynevezett chirographálás volt. Ez azt jelentette, hogy az oklevél szövegét kétszer írták le egymás alá, a két szöveg közötti részre pedig általában nagybetűket írtak. Az oklevélet e betűkön keresztül kettévágták, így az illeszkedés segítségével a két példány kölcsönösen hitelesítette egymást. Az egyik példány általában az oklevéladó szerv őrzetében maradt.

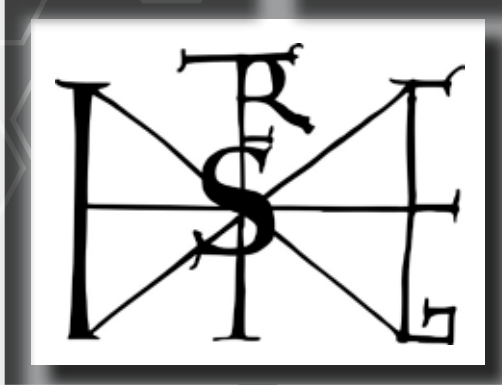
Az oklevelek hitelességének vizsgálata kapcsán már a középkorban is fontos szempont volt az íráshordozó vizsgálata, vagyis hogy az ép-e, nincsenek-e rajta javításra, törlésre, betoldásra utaló jelek. A diplomatika a hitelesség kérdését azonban nemcsak külső, hanem belső, tartalmi jegyek alapján is vizsgálja. Ennek legfontosabb módszere az oklevélben szereplő személyek, elsősorban az ott említett méltóságok azonosítása, hivatalviselési idejük megállapítása, hiszen ennek is-

meretében az oklevél dátumozásának hitelessége könnyen megállapítható. A belső jegyek tanulmányozása ugyanakkor filológiai, paleográfai mélységig is elvihető, vagyis az oklevél szövegének megfogalmazása, a szóhasználat, a szófordulatok, a formulás részek, az íráskép is vizsgálható. A hitelesség kérdésének tisztázásához indokolt esetben modern eszközök is bevetethők, az oklevelek UV-fénnyel történő átvilágításától kezdve a tinta vegyi összetételének vizsgálatáig.

A diplomatika másik fontos feladata a keltezetlen vagy hiányos keltezésű oklevelek keletkezési idejének megállapítása. A középkorban ugyanis az oklevelek nem mindegyikén tüntették fel a kiadás pontos dátumát. Egyes okleveleken egyáltalán nem szerepel dátum, másokra csak az évet írták rá. Előfordul, hogy az idők során az oklevél megsérült, ezért a dátumot tartalmazó rész leszakadt, elveszett, vagy más okból olvashatatlanná vált. A diplomatika az ismert és ismeretlen dátumú oklevelek együttes vizsgálatával, illetve az egyéb történelmi ismeretek segítségével

I. István király monogramja

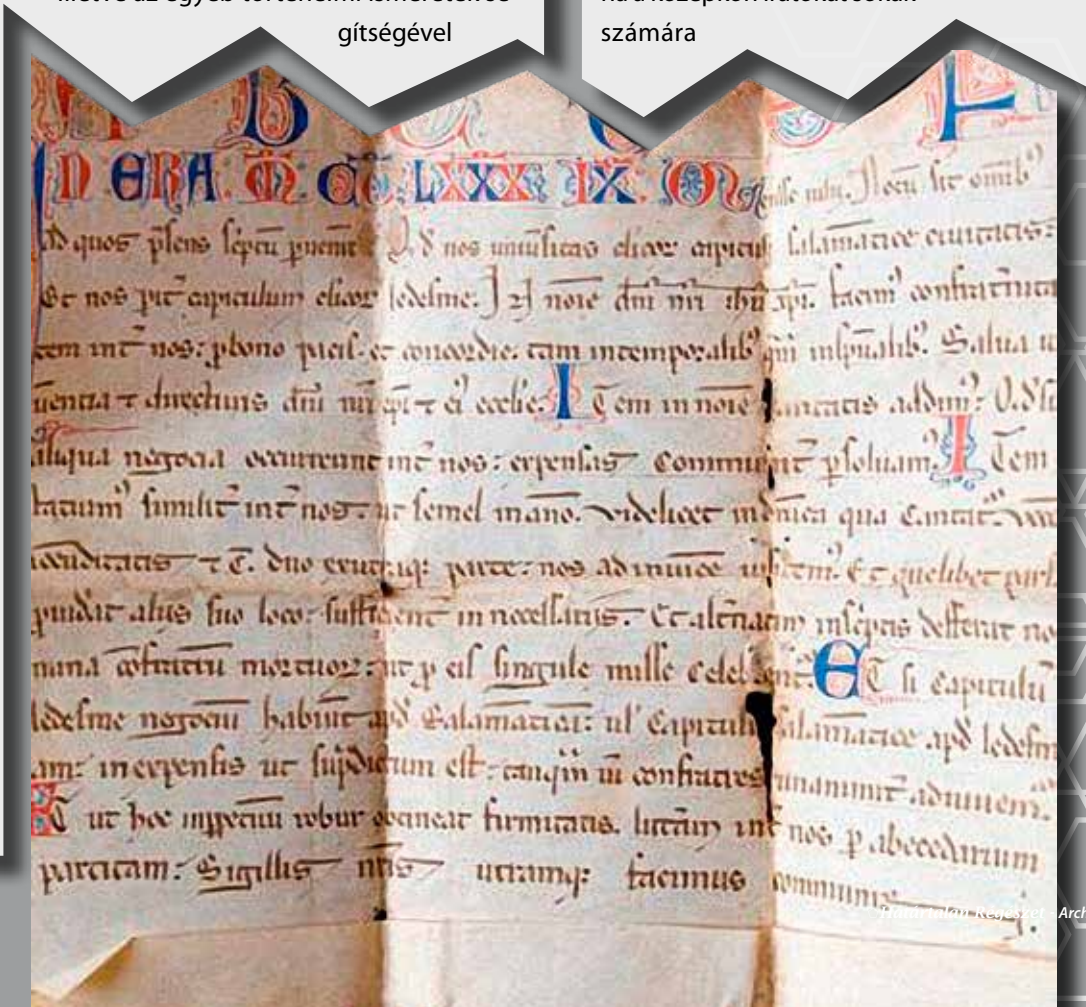

igyekszik minél több ismeretlen datálású oklevél keletkezési idejét minél pontosabban megadni. Természetesen ebbe a munkába a történelmi segédtudományok más ágai is gyakran bekapcsolódnak.

A diplomatika harmadik fontos területe az oklevelek, illetve általában a középkori iratanyag kutathatóvá tétele. A középkor századaiból fennmaradt iratok megértése szerteágazó szakértelmet kíván. Nemcsak az oklevelek nyelvét (ez döntő részben latin) kell ismerni, hanem azok paleográfiai sajátosságaival is tisztában kell

lenni, hiszen az írás korabeli jellemzőinek – íráskép, rövidítések – ismerete nélkül ezek a dokumentumok nem érthetők meg. Mindezek mellett természetesen ismerni kell a korszak jogi, köztörténelmi és művelődéstörténelmi viszonyait, illetve egyéb segédtudományi területeken (pl. pecséttan, genealógia, archontológia, kronológia) is jártassággal kell rendelkezni. A diplomatikával foglalkozó szakemberek tehát azzal teszik a legnagyobb szolgálatot a történelmi kutatások számára, ha a középkori iratokat sokak számára

Chriographált oklevél egyik példánya

befogadható formában teszik hozzáférhetővé. Ezen közzétételi módok az oklevelek teljes szövegű közlésétől a tartalmi kivonatok (regeszták) készítéséig terjedhetnek. Természetesen minél többet dolgozik a segéd tudományi szakember a szövegen, annál könnyebb dolga van az azt felhasználni szándékozóknak. A Magyarországon jelenleg is zajló két legnagyobb, több évtizedes múltra visszatekintő oklevélkiadó vállalkozás az Anjou-kori oklevéltár és a Zsigmond-kori oklevéltár sorozata, amelyek tízezres nagyságrendű középkori oklevél tartalmi kivonatát teszik bárki számára hozzáférhetővé és felhasználhatóvá.

Az oklevelek változatos formában maradtak ránk. Egy részük abban az eredeti formában – jobb vagy rosszabb fizikai állapotban – őrződött meg, ahogyan kiadták. Mivel az okleveleket

a példányszámuk megnövelése és így a nagyobb jogbiztonság érdekében gyakran írták át más oklevelekbe, ezért sok oklevél csak az azt átíró, későbbi kiadású másik oklevél részeként maradt fenn. Az átírás lehetett szó szerinti teljes vagy csak az eredeti oklevél

tartalmát magában foglaló. A hiteles oklevelek mellett természetesen ismerünk számos hamis oklevelet, és vannak olyan oklevelek is, amelyeket csak részben hamisítottak, például beletoldottak valamit (ezek az interpolált oklevelek). A hamisítás számára ked-

Sokpecsétes oklevél

A diplomatikának a 21. század mindennapjaiban is jut élő szerep: a különböző doktori és kitüntető okleveleket, bizonyos egyházi kiadványokat a középkorban rögzült szabályok szerint, latin nyelven is megfogalmazzák.

Oklevél a 12. századból

vező alkalmat teremtetett az átírás, hiszen míg az eredeti oklevél a változtatás szemmel látható nyomot hagyott, addig az átírás során a bővítéseket, kihagyásokat fizikai nyom nélkül meg lehetett tenni. Az oklevél-hamisítás mint a közbizalmat jelentősen romboló tevékenység természetesen súlyos bűnnek minősült, halállal büntették.

Magyarország 1526 előtti történetére vonatkozóan jelenleg több mint 300.000 oklevelet ismerünk, ezek döntő többsége magyarországi kiadású, kisebb része külföldön kelt (pl. pápai oklevelek). Ezen oklevelek többségét a Magyar Nemzeti Levéltár őrzi, kisebb része egyházi, körülbelül egyharmada pedig külföldi levéltárakban található. A Mohács előtti oklevelek digitalizált állománya ma már a Hungaricana Közgyűjteményi Portálon nagy felbon-

tású, színes képeken online elérhető (*Collectio Diplomatica Hungarica*) és bárki által tanulmányozható. Középkori magyar oklevelek magyarországi lelőhelyen történő felbukkanására már kicsi az esély, de a nagy külföldi levéltárak, elsősorban a vatikáni és a bécsi levéltár még számot-

tevő magyar vonatkozású diplomatikai anyagot rejt. Ezek felkutatása és kutathatóvá tétele a magyar diplomatika hosszútávú feladata.

